

УДК 314.113:323.1(497.1)“1919/1920“(093.2);
314.15-026.48(497.1)“1919/1920“(093.2);
332.021.8:631(497.1)“1919/1920“(093.2)

Срђан МИЛОШЕВИЋ, М. А.

НАЦИОНАЛНИ АСПЕКТ ДЕБАТЕ О АГРАРНОЈ РЕФОРМИ И КОЛОНИЗАЦИЈИ У КРАЉЕВИНИ СХС (1919–1920. ГОДИНЕ)*

АПСТРАКТ: Рад се бави идеолошким садржајем којим је легитимисана аграрна политика међуратне југословенске државе у погледу њених националних циљева. На темељу дебате која је о аграрном питању вођена у прве две године постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (у Привременом народном представништву, штампи, брошурама и правним актима) реконструисана је једна веома раширена и углавном унисона политичка идеологија (односно један њен сегмент). Преко истраживања те идеологије реконструисан је, заправо, и један аспект вредносног система епохе о којој је реч.

Кључне речи: Краљевина СХС/Југославија, аграрна реформа, колонизација, национално питање, идеологија

Увод

Од аграрне реформе и колонизације,¹ које су биле међу првим мерама власти у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, од самог почетка се очекивало да буду свеобухватна и далекосежна државна интервенција, са циљевима који су превазилазили прерасподелу земље међу „аграрним интересантима“.

* Рад је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Не би се могло рећи да је тема аграрне реформе и колонизације у Краљевини СХС/Југославији била запостављена у српској и југословенској историографији и историографијама држава насталих распадом Југославије. Напротив, њен значај препознат је у науци и са различитих аспеката су осветљена питања везана за ову проблематику. Известан број стручних радова о овој теми настао је већ у међуратном периоду, али је прва историографска монографска студија о овој теми књига Миљивоја Ерића, *Agrarna reforma u Jugoslaviji: 1918–1941. god.*, Сарајево, 1958. Она је у дужем периоду остала и једини синтетски приказ овог проблема, али је читав низ мањих тематских целина о врло специфичним питањима обрађен у великом броју научних студија, расправа и чланака. Тако је било све до појаве монографије и збирке докумената Богдана Лекића, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији (1919–1941)*, Београд, 2002. Радови Николе Гаћеше ограничени су највећим делом на Војводину (*Аграрна реформа и колонизација у Бачкој*, Нови Сад, 1968; *Аграрна реформа и колонизација у*

У том смислу су већ савременици, а касније и историчари, уочавали да аграрна реформа има више аспеката, који се могу груписати као социјални, економски, политички и национални,² од којих је сваки био легитимисан одређеним корпусом идеолошких претпоставки. У овом раду биће посвећена пажња националном аспекту ширих идеолошких основа на којима су аграрна реформа и колонизација почивале.

Национални аспект аграрне реформе и колонизације најбоље се уочава у контексту два задатка која је требало испуни-

Банату, Нови Сад, 1972; *Аграрна реформа и колонизација у Срему*, Нови Сад, 1975), док је одређен број студија које се односе на читав простор некадашње Југославије груписан и у књизи истог аутора *Радови из аграрне историје и демографије*, Нови Сад, 1995. Када је реч о простору Косова, овом проблематиком се бавио М. Обрадовић, у књизи *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*, Priština, 1981. У новије време о истом простору писао је и Александар Павловић, у више чланака, као и у монографији *Свакодневни живот колониста на Косову и Метохији 1918–1941. године*, Лепосавић, Краљево, 2011. Простором некадашње Јужне Србије (углавном данашња Македонија и Косово) бавио се Владан Јовановић у монографији *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929*, Београд, 2002. Своја истраживања Јовановић је проширио у студији *Вардарска бановина 1929–1941*, Београд, 2011. Недавно објављена књига Момчила Исића, *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукосављевић 1881–1960*, Београд, 2012. садржи такође важне податке који се односе на проблем аграрне реформе и колонизације на простору Македоније, где је Вукосављевић службовао као чиновник Министарства за аграрну реформу. Исић се овим проблемом бавио и у студији *Сељаштво у Србији 1918–1941*, књига прва, том први, Београд, 2000, стр. 55–60. Колонизацију Македоније проучавао је и Александар Апостолов у књизи *Колонизацијата на Македонија во стара Југославија*, Скопје, 1966, а у новије време Вера Весковик-Вангели, *Аграрната реформа и колонизацијата во Македонија 1944–1953*, документи, ИНИ, Скопје 1997. Корисни подаци када је реч о националним мањинама у контексту аграрне реформе и колонизације могу се пронаћи у студији Зорана Јањетовића, *Deca careva – pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Београд, 2005. Када је реч о простору Хрватске, веома је важна студија: Zdenka Simončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918–1941*, Zagreb, 1997. Простор данашње Словеније обрађен је у прегледном чланку: Olga Janša, „Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnata”, *Zgodovinski časopis*, 18/1964, str. 173–189, док је исти проблем у Босни и Херцеговини истражен у књизи: Edin Mutapčić, *Agrarna reforma u BiH i njeno zakonodavstvo, 1918–1941*, Gradačac, 2007. Уопште, број студија и чланака о овој теми посебно се повећао у последњој деценији, али се у релативно малом броју радова исцрпније писало о идеолошким аспектима аграрне реформе и колонизације. На ту белину у историографији указао је својевремено и Никола Гаћеша, када је истакао да „аграрна политика увек има доктринарну основу (подв. С. М.), чији је садржај у крајњој линији одређен политичким односима у једном друштву. Међутим, ова особена проблематика нашег скорашњег привредног развитка остала је до данас научно непроучена.” Н. Гаћеша, „Аграрна политика прве и друге Југославије”, *Радови из аграрне историје и демографије*, Нови Сад, 1995, стр. 111. Аутор овог прилога бавио се идеолошким аспектима аграрне реформе и колонизације у чланку: С. Милошевић, „Аграрно питање – ‘свето питање’: идеолошки оквир међуратне аграрне реформе у Југославији”, *Токови историје* 1–2/2008, Београд, 2009, стр. 149–171. На национални аспект аграрне реформе и колонизације указивали су, разуме се, бројни аутори, али се до сада нико није исцрпно бавио идеолошким садржајем тог сегмента процеса о којем је реч.

2 Т. Ристић, *Борба за земљу и наша аграрна реформа*, Београд, 1938, стр. 35.

ти према очекивањима ондашњих државних власти: требало је, наиме, да се 1) артикулише још један канал који би водио ка стварању јединственог југословенског идентитета и 2) допринесе јачању југословенског (српског, хрватског и словеначког) националног корпуса у крајевима у којима је постојао значајан број представника других етничких заједница.

У контексту првог задатка, треба најпре уочити да је сама идеја народног јединства била једна од идеја водилца настанка Краљевине СХС и да је било неопходно изналазити начине превазилажења унутрашњих разлика унутар „троименог народа“, укључујући ту и разлике у мноштву привредних аспеката, од којих је шароликост аграрних структура била једна од најоочљивијих. У контексту другог задатка (намере да се ојача „домаћи елемент“ у крајевима са значајним па и доминантним уделом етничких мањина) посебан значај препознат је у колонизацији.

Ипак, упркос бројним студијама аграрне реформе и колонизације, недвосмислено поузданих података о етничкој структури колониста и локалних аграрних интересената који су добили земљу на простору *целе некадашње Југославије* још увек нема (иако су њихов број, распоред, па у значајном делу и етничка припадност познати). Остављајући зато питање етничке структуре по страни, у овом раду биће истражене *идеолошке* поставке које се тичу националног аспекта аграрне реформе и колонизације.

Конечно, када је реч о хронолошком оквиру рада, он је преваходно условљен двема околностима, у основи конвенционалним и опредељеним према „спољашњим критеријумима“. Прво, реч је о периоду у којем је написано и објављено највише радова о аграрној реформи и колонизацији, несразмерно у поређењу са читавим наредним периодом. Другим речима, тема је била веома актуелна, док у каснијем периоду, иако никада не престаје да буде у видокругу државне политике и јавности, интерес за њу видно слаби. Друго, реч је о, у погледу периодизације историје међуратне Југославије, заокруженој целини која се везује за деловање Привременог народног представништва, у којем је тема аграрне реформе и колонизације била веома живо расправљана.

Аграрна реформа и народно јединство

Чин уједињења југословенских народа 1. децембра 1918. године био је тек први, формални корак у конституисању заједничке државе Јужних Словена. Будући да је „троимени народ“ живео разуден „у више држава, а у самој Аустро-Угарској издељен,

не на три племенска имена, него на једанаест покрајинских управа и тринаест законодавстава",³ како се истиче у Крфској декларацији, консолидација такве државе била је неопходна. Тој консолидацији свакако је требало да послужи и уједначавање аграрних односа на читавој државној територији, која је била, према једној сликовитој оцени, „музеј аграрних структура“.⁴ Прокламовани идеал „народног јединства“ требало је остваривати, сматрале су тадашње елите, и дубинским захватима у свим аспектима живота нове државе.

У том смислу, и аграрна реформа посматрана је и спровођена у оптици ове наткриљујуће идеологије народног јединства.⁵ Веровало се, како је истакао у свом првом обраћању посланицима у Привременом народном представништву новоизабрани председник тог тела Драгољуб Павловић, да ће демократија „која не зна за хегемонију народа и племена, која не зна за социјално и политичко ропство ... *изгладити разлике* (подв. С. М.), које је дуга прошлост и хетерогена култура оставила међу нама. Она ће цементирати сва три племена у један народ, кога сада очекује једна иста судбина у добру и злу“.⁶

Дорин Варенер је пре неколико деценија, бавећи се сложеном структуром аграрних односа у Краљевини СХС, писала да је „постојање тих разлика, пре него идеологија проузроковало потребу за реформом“,⁷ али не треба сасвим занемарити ни идеолошки аспект. Он открива вредносне оријентације друштва, нарочито у околностима када је постигнут веома широк друштвени консензус око неког питања, као што је то био случај са аграрном реформом у Краљевини СХС/Југославији.⁸

Свакако не без конкретних и непосредних разлога (немири међу сељаштвом),⁹ аграрно питање отворено је већ у Привременом народном представништву, провизорном представничком телу Краљевине СХС, на самом почетку његовог рада. Било је

3 Krfaska deklaracija, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*, В. Petranović, М. Zečević, Београд, 1987.

4 D. Warriner, „Urban Thinkers and Paesant Policy in Yugoslavia, 1918–1959“, *The Slavonic and East European Review*, 38/1959, str. 60.

5 „Реч је о истовременом конституисању слободног сељачког власништва и коначном ослобођењу од стране власти, уједињењу и образовању заједничке државе. Коинциденција, према нашем мишљењу није случајна. Компатибилност једног економско-социјалног и другог државноправног и политичког процеса односно збивања је очигледна.“ Видети: Н. Гаћеша, „Улога аграрног фактора у стварању Југословенске државе 1918“, *Радови из аграрне историје и демографије*, Нови Сад, 1995, стр. 107.

6 *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 1. март 1919.

7 D. Warriner, *n. d.*, str. 60.

8 Видети: С. Милошевић, „Идентитетски вредносни консензус: Краљевина Југославија као `сељачка држава“, *Синтезис*, 1/2009, Београд, 2009, стр. 15–28.

9 Н. Гаћеша, „Аграрна реформа у Старом Бечеју 1919–1941“, *Истраживања*, 19/2008, Нови Сад, 2008, стр. 30–31.

то питање о којем се начелна сагласност (наиме, да је реформа неопходна) представника свих „племена“ и политичких партија у почетку лако успоставила, са неким разликама у избору метода његовог решавања. Регент је у престоној беседи, на заседању Привременог народног представништва, 16. марта 1919. године изјавио да „посебице“ истиче „хитност потребе да се земљорадник, после хиљаду година тешког живовања, ослободи веза које га још чине зависним од власника земље...“¹⁰ Када се има у виду да су ти власници били углавном странци, и то представници народа против чијих се држава недавно ратовало, о чему ће бити речи нешто касније, постаје јасно да је питање имало и национални значај.

У ритму којем је интонацију дао регент у овој престоној беседи, већ је наредног дана пристигла прва интерпелација министру за социјалну политику Витомиру Кораћу, тада још увек задуженом и за аграрну реформу. Интерпелацију је упутила група посланика из западних делова Краљевине, и у њој се истиче да су се сељаци из жупанија загребачке, модрушко-ријечке, личко-крбавске и вараждинске масовно исељавали у Америку будући да је „међу сељачким свијетом највећа биједа“ јер „сељак није имао довољно земље да исхрани себе и своју породицу...“ Зато је „наш ... сељачки народ поздравио с највећом ентузијазмом стварање младе државе на основу народнога јединства ... јер је био увјерен да ће се избавити из невоље љуте, из ропства и да ће постати на својој земљи слободан господар“.¹¹

У сличном маниру, о томе је са снажним патосом писао и Јурај Деметровић, иначе члан Демократске странке, 1920. године, у брошури¹² која је већ једним својим поднасловом (*Народно јединство, ослобођење и аграрна реформа*) повезала национални унитаризам са аграрним питањем. Срби, Хрвати и Словенци, „или једним именом Југословени, јесу један народ“ и они ће, писао је Деметровић, „сложни и уједињени постати своји господари у својој слободној народној југословенској држави, гдје ће земљу посједовати само онај, тко ју и обрађује... А грофови, баруни, великаши, властелини, каптолаши? Ти су сад незадовољни, јер је *побједа народног јединства значила побједу демократије и аграрну реформу*“¹³ (подв. С. М.).

Поред тога, и у страначком програму објављеном 1920. године Демократска странка је назначила да „сматра... извршење аграрне реформе и дефинитивно регулисање аграрних односа као битан део националног програма ослобођења и

10 *Стенографске белешке...*, 16. март 1919.

11 *Исто*, 17. март 1919.

12 J. Demetrowić, *Agrarna reforma i demokratska stranka*, Zagreb, 1920.

13 *Исто*, стр. 9–10.

уједињења".¹⁴ И М. Влајинац је писао у *СКГ* да не може никог зачудити чињеница да је „решење питања о аграрној реформи истакнуто непосредно са самим ослобођењем појединих покрајина и, по том, прихваћено тако рећи као саставни део питања о самом уједињењу...“¹⁵

Узношење Србије и њеног модела решења аграрног питања у светлу идеологије народног јединства

Када је реч о проналажењу начина за извођење аграрне реформе, он је био историјски одређен неколиким чиниоцима, који су дали предност моделу интервенције у аграрним односима који би у читавој држави успоставио онакав систем какав је постојао у прекумановској Србији. Штавише, према члану 21 Претходних одредби, простор прекумановске Србије био је изузет од аграрне реформе.¹⁶ Корени идеолошких образаца у складу са којима је вршена аграрна реформа у Краљевини СХС налазе се у ликвидацији феудалних односа у Кнежевини Србији 1833. и пуном преузимању власништва над земљом од стране сељака 1839. године.¹⁷ Тада је у Србији настао слободни ситни сељачки посед, касније узношен као идеал и узор који треба подражавати. Његово опстајање држава је подстицала, а постојало је и уверење да такво социјално уређење на селу има значај који прелази организациону, економску равн и добија идентитетски смисао. О Србији као рају за сиромашног сељака писали су и страни аутори.¹⁸ Уопште, о ситном сељачком поседу „много се говорило и писало, најчешће да би се истакло како је посједовна структура Србије идеал коме би требало да теже остале југословенске земље, или да се покаже како је ситни и средњи сељачки посјед у стању да пркоси законима капиталистичке привреде“.¹⁹ И страна дипломатија је уочила такву тенденцију у новој држави, па је француски војни аташе писао у извештају свом министарству спољних послова да је Србија као права „сељачка демократија, на неки начин држава-специјалиста за аграрну реформу“.²⁰

14 *Nacrt programa Demokratske Stranke*, Novi Sad, 1920, str. 10.

15 М. Влајинац, „Аграрна реформа: општи поглед“, *СКГ*, 1/1920, Београд, 1920, стр. 596.

16 „Претходне одредбе за припрему аграрне реформе“, у: Б. Лекић (ур.), *Аграрна реформа и колонизација у Југославији, 1918–1941*, Београд, 2002, стр. 223–225.

17 О томе видети: М. Жанин-Чалић, *Социјална историја Србије*, Београд, 2003, стр. 38–39.

18 Н. Vivian, *Servia: The Poor Man's Paradise*, London, 1897.

19 М. Erić, *n. d.*, str. 123.

20 *La Royaume S. H. S. en 1920. Etude Economique. Agriculture et elevage.* (Ministère des affaires étrangères et européennes, Direction des Archives, Correspondence économique et commerciale, Serie Z, Carton 759, Dossier 1, p. 15)

У самој ствари, ситуација је била слична као и са осталим правним питањима, у којима је предност давана оним решењима која су била на снази у Србији. Током стогодишње борбе за ослобођење и уједињење, Србија је стекла велике симпатије јужнословенских народа са простора Двојне монархије. Тај углед који је стекла искоришћен је у фази конституисања југословенске државе за проширивање установа из Србије на читав простор Југославије, уз сарадњу са појединим политичким људима и странкама из тих области. Истицање извора тих установа, Србије, било је део политичког програма који је проистигао из њене улоге у уједињењу. Штавише, манифестације схватања Југославије као проширене Србије биле су, нарочито у ширим круговима, у мањој или већој мери јавне, непосредне, а понекад и веома индискретне.²¹ То уверење о новој држави као проширеној Србији, у афирмативном или неутралном смислу, среће се, ипак, пре свега (иако не једино) код представника политичке и интелектуалне јавности у Србији, односно код Срба из других крајева. Код представника осталих „племена“ оно је наилазило на мањи или већи отпор, али понекад и на својеврсну посредну подршку.

Са друге стране, општа глорификација Србије као ослободитеља, ујединитеља, Пијемонта Јужних Словена, није била ништа мања код појединих представника других народа. Тако је, на пример, Анте Тресић Павичић у Народном представништву говорио о томе како је Србија „Христ човечанства, који је, не након три дана, него након три године ускрснуо, дигнувши са собом у усхит ускрснућа и своје сестре Хрватску и Словенију, та

21 У том смислу нарочито је карактеристично иступање народног посланика из радикалног клуба Димитрија Попадића. У његовим говорима углавном се препознаје један од грубљих облика манифестације схватања Југославије као проширене Србије. Критикујући посланике који су користили појам Југославија, Попадић је протествовао са скупштинске говорнице тврдећи да многи „говоре за некакву Југославију... Не говоре о Србији, коју је створио српски сељак и дао нам право да овако лепо декламујемо“; помињао је „најшире масе нашег народа који су створили велику Србију“; критиковао оне који „нигде и не помињу Србију, као да је она мртва“. „Ја сам, господе, прави Шумадинац, од пете до главе“, а „Србијанац сељак не зна за Југославију него само за велику Србију“. Видети: *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 27. мај 1920. (Стојан Протић је иступио против оваквих Попадићевих скупштинских говора.) Исти посланик је 2. јула 1920. истакао да „српски сељак својом крвљу проширује Србију“. Видети: *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 2. јул 1920. И неки други политички људи слично су размишљали: Србија је „изашла из титанских борба силно повећана“, писао је М. Јакшић. Видети: М. Јакшић, *Аграрна реформа*, В. Кикинда, 1920, стр. 7. Посебно је интересант текст који је објављен у Ћоровићевој књизи *Велика Србија – уједињење*, Београд, 1990, стр. 87. Ту су објављене речи регента Александра из 1916. у којима он помиње борбу „да Србију створимо великом, те да обухвати све Србе и Југословене, да је учинимо силном и моћном Југославијом...“ У многим радовима и јавним наступима у Народном представништву се говори о „новим крајевима“, о „присаједињеним крајевима“, о „проширеној отаџбини“ и сл.

Србија потресавши проломом на Моглени четири читава царства и стресавши са света мору феудалнога барбарства, и сломивши над собом надгробну плочу, затрпала је све унаоколо својим рушевинама... Ја се бојим, да и ми, који дођосмо из аустријског сужањства, не заразимо и оне, који овде бејаху здрави. Ја видим, на своју жалост, да највише тужби долази из Хрватске, и питам, који то може бити узрок, да се толико туже. Српска крв је залила наше хрватско државно право, она је учинила, да опет процвате; она нам је дала потпуну самосталност, потпуну слободу и избавила нас од аустријског и маџарског јарма... Она нам је дала часно мјесто у имену државном. Она нам је дала часно мјесто у грбу државном. (Глас: Одрекла се и свога имена!). Шта можемо више да тражимо; шта нам могу српска браћа више дати, но што су нам дала?"²² Јосип Смодлака је говорећи о Србији истакао да „без наше Србије, без дивног србијанског сељака, који је за слободу дао све, што је имао најлепше и најдраже на свету, не би било југословенске државе и зато овој Србији каква јесте, иде наша хвала... и наша љубав неограничена и зато треба да се натјечемо, да је што више сви волимо, да се њој одужимо. Али колико год да је будемо миловали, не ћемо је моћи више љубити, него што она љуби браћу и сестре своје, јер је у њој ипак срце највеће, оно широко словенско срце, које ће на узврат братској љубави показати најнежнију пажњу напрама сваке оправдане жеље брата свога. (Узвици: Живео!)"²³ За Србе у Србији Иво Гризогоно каже да су „срећни били, па могли у слободи, да даду јаког маха своме срцу, у овој слободи, коју ми тек од јучер уживамо“.²⁴

И за Србе „пречане“ Србија је била идеал коме се тежило. Радикалски посланик из Босне Свињарев је добацио Јаши Продановићу, који је истицао предности републике: „Ви сте се већ наситили слобода, а ми који смо ослобођени хоћемо да имамо Краља“.²⁵ Никола Стојановић је истицао да „Карађорђева Србија, национално широка и сељачки свесна, може да буде један пример за имитовање...“²⁶ Са скупштинске говорнице чуле су се похвалне речи нарочито о Шумадији, у којој се јунаци „састају, да створе нашу слободу“.²⁷ Примери оваквих и сличних величања Србије су небројени, при чему је посебно место резервисано за Шумадију, њен сељачки демократизам, па је један од редовних сарадника *Нове Европе*, Рајко Ђермановић, писао, нешто касније,

22 *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 27. август 1919.

23 *Исто*, 9. март 1920.

24 *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 22. март 1919.

25 *Исто*, 9. март 1920.

26 Н. Стојановић, *Сељачка демократија*, Сарајево, 1920, стр. 23.

27 *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 20. јун 1919.

да се „нарочите особине Шумадинства морају ... унијети и у Југословенство, мора се ово пошумадинити“.²⁸

Парадигма за Србију је идеја сељачког слободног „огњишта“. Председник Привременог народног представништва Драгољуб Павловић је истакао: „То слободно огњиште имало је привлачну снагу на наше сународнике ван његових граница“ и било је њихова „звезда водилја“.²⁹

Редовно се истицало да је у Србији одувек постојала јака свест о њеној посебној улози у процесу уједињења и ослобођења, као и свим пратећим пословима организовања заједничке државе, а то је редовно довођено у везу са њеним економским уређењем. Радикалска *Самоуправа* је писала да „Краљевина Србија, никла из два устанка под Карађорђем и Милошем, није представљала слободну земљу само са политичкога гледишта. Она је у исто време била и остала пример слободне земље и у економском погледу. Хоћемо овим нарочито да истакнемо, како је са протеривањем турске владавине... извршено и економско ослобођење шумадијског сељака... Српски сељак у Шумадији постао је слободан власник и господар имања...“³⁰ У истом смислу карактеристично је и писање овог листа 21. јануара 1920. године: „Ми смо у *Самоуправи* нарочито били ти, што смо нагласили у нашој јавности, да је снага, коју је показао народ у Србији у току борбе за народно слободу и уједињење, потицала колико из демократских установа Краљевине Србије, толико и из околности, што је сељак у Србији такође *економски био слободан*“ (подв. С. М.). У истом броју се наглашава да је Радикална странка од својих почетака истакла „сељака као главнога чиниоца у држави, чије благостање и срећа значе уједно напредну и цветну државу“.³¹ Ослобађање је „историјска мисија Србије“, поручивано је са страница главног радикалског гласила,³² а у сличном тону писала је и *Демократија*: „Срби су били носиоци барјака на коме је стајало написано ‘земља и слобода’ за сиромаше...“³³

У иначе хладној, статистички прецизној публикацији Љубе Радића о аграрним односима, такође није било могуће избећи занос ослобођења које је дошло из Србије: „Србија и код нас у својим најновијим крајевима (подв. С. М.), иза ослобођења народа, које нас је учинило људима, наставља ону своју благословљену мисију ослобођења тежака путем ослобођења земље“.³⁴

28 Рајко Ђермановић, „Србијанштина и Југословенство“, *Нова Европа*, XVI–8/1927, Загреб, 1927, стр. 249.

29 *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 13. март 1919.

30 *Самоуправа*, 3. август 1919.

31 *Исто*, 21. јануар 1920.

32 *Исто*, 4. 9. 1919.

33 *Демократија*, 17. 10. 1919.

34 Лј. Радић, *Први кораци ка аграрној реформи*, Сплјет, 1919, стр. 25.

Јурај Дематровић, такође у сличном тону, најпре наводи како је „српски сељак и вођа српских сељака у Шумадији“ задао „смртни ударац турском пашовању“, а онда је тај исти „српски сељак“ ослобађао редом све делове јединственог народа, док се на крају није дошло до заједничке државе. Ослободивши се најпре турске власти, „народ је између себе раздијелио земљу, коју су му некад с оружјем и на силу отели... И од тада нема више у Србији властелина и велепосједника, него је Србија земља слободних сељака, грађана и радника“.³⁵

За ову своју улогу ослободиоца и ујединитеља Србија треба да захвали ситнопоседничком карактеру њеног аграра. Тако је и Витомир Кораћ истицао да и Србија има неке аграрне проблеме, али будући да нема никаквих кметских и кметству сличних односа, као ни великих поседа, „у том погледу она је далеко измакла пред свим југословенским земљама. Србија је једна малопоседничка земља, једна чиста сељачка демократија“. Своју улогу ослободиоца и ујединитеља Србија је, како се веровало, одиграла баш зато што у њој није било велепоседника, племства ни феудалне цркве.³⁶ И један други вођа социјалдемократа, Драгиша Лапчевић, истицао је да Србија не би смела да задржава ни тренутка феудалне односе у јужним крајевима које је ослободила, не само с обзиром на обавезу коју је примила на себе 1912/13. године већ и из пијетета према својој револуционарној прошлости.³⁷

Разуме се, није се могла пропустити прилика да се истакну сопствене, страначке заслуге за такво стање које је Србију тако високо издигло изнад осталих области у региону. Тако је радикалска *Самоуправа* писала да за ту чињеницу што је Србија „постала узор слободе на Балкану и да се може убројати међу најмодерније европске демократске државе, има се једино благодарити радикалној странци...“³⁸ Иначе, Радикална странка је у овом периоду нарочито морала да истиче своје заслуге из прошлости пред оптужбама за реакционарно држање поводом аграрне реформе.³⁹

Још један елемент важан је у погледу саморазумљиве свеопште прихvatљивости аграрних односа који су владали у Србији: ти аграрни односи су били аутохтони. Другим речима, док је Србија представљала земљу „где је равномерном поделом условљен и државни и друштвени демократизам“, дотле је „у новим покрајинама неравномерна подела земље била (је) везана за туђински облик владавине и баш зато мора да се збрише“.⁴⁰

35 J. Demetrović, *Agrarna reforma i demokratska stranka*, Zagreb, 1920, str. 7.

36 В. Кораћ, *Чија је земља у Југославији?*, Београд, 1920, стр. 34.

37 Д. Лапчевић, *О аграрном проблему*, Сарајево, 1920, стр. 11.

38 *Самоуправа*, 21. 1. 1920.

39 Т. Milenković, *Stav Radikalne stranke prema agrarnoj reformi (1918–1929)*, Beograd, 1970.

40 *Демократија*, 7. јун 1919.

Постојећи својински односи изван Србије, укључујући и велепоседе, посматрани су као „туђим насиљем наметнута неправедна и неекономска подела земљишта“.⁴¹ Тај аргумент – туђинско порекло својинских односа – имао је изванредно важну улогу и у истицању аутохтоне природе аграрних односа у Србији и у питању унутрашње колонизације, која је, како је недвосмислено истицано, требало да исправи последице насељавања „туђинског елемента“ међу „словенски живаљ“.

У складу са свим претходно реченим, сасвим је разумљиво оно што је сугерисано као решење. Први светски рат је, према схватању великог дела српске (и не само српске) елите био довршетак борбе која је почела 1912. године. Још је те, 1912. у прогласу краља Петра Првог истакнуто да ће српска војска крајевима које ослобађа од османске власти свим становницима тих области, без обзира на верску и националну припадност, донети „слободу, братство и једнакост... Наша ће Србија и тамо донијети жељени мир и напредак, као што је то донијела околним ослобођеним 1877./8. године“, истицало се у краљевој прокламацији пред почетак балканских ратова, на коју је противнике радикалне аграрне реформе 1920. упозоравао Драгиша Лапчевић.⁴²

Сви наведени ставови припремали су оно решење које је најавио и регент у Привременом народном представништву. Регент је, наиме, у већ помињаној Престоној беседи, марта 1919. године, први истакао да „исто као што је слободни и привредни самостални сељак у Краљевини Србији, овако примерено развио своју друштвену, војничку и моралну снагу, тако и његов брат широм целог Краљевства нека постане у својој срећи непоколебљив темељ... А у истом смислу потребно је да се досадашњи плодови унутрашњег државног развоја, који су Србији стекли заслужени глас у целом нашем народу, што пре пресаде и на осталу државну област...“⁴³

У предлогу адресе Народног представништва је одговорило регенту 21. марта 1919. године: Србија је „ударила и темеље праведном уређењу не само политичких, него и економских и друштвених одношаја народа. Та велика мисао народне слободе и друштвене једнакости учинила је највише да се цео наш народ једнодушно окупио око тога чврстог стожера наше слободе...“⁴⁴

Као подразумевајућа чињеница узимано је, дакле, то да је у самој Србији аграрно питање решено на најбољи могући начин, тако да је оно заправо питање покрајина које су „придружене“ па отуда оно и треба да се реши тако „да се економско стање

41 Исто, 12. мај 1919.

42 Нав. према: Д. Лапчевић, *О аграрном проблему*, Сарајево, 1920, стр. 8.

43 *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 16. март 1919.

44 Исто, 21. март 1919.

осталих покрајина изједначи са нашим економским системом"⁴⁵ (економским системом у Србији – прим. С. М.). А прилике у тим „покрајинама“, у поређењу са Србијом су, као остаци туђинске владавине, „управо грозне“.⁴⁶

И према Славку Шећерову постоје два могућа решења изједначавања аграрних односа: „хоће ли се ићи трагом сељачке демократске Србије или нових покрајина“. Шећеров препоручује да се следи модел Србије и упозорава да, уколико се то не догоди, „предстоји нам опасност да ће велики посед, иза кога стоји велики капитал, бацити своје канџе и на Србију... Надам се, ипак, да ће сељачки демократизам Србије надвладати и да ће се исти сложити и стопити с аграрним тежњама широких народних слојева у новим покрајинама...“⁴⁷

На страни реформатора, тврдило се, стоји и правда и модерност и, што је за идеологију у једној модерној епохи веома важно да докаже – сама наука:⁴⁸ „За аграрну реформу, дакле, не говоре само виши *обзири наше државе, који траже изједначење између економског стања у Србији и нових делова наше државе* (подв. С. М.), не само обзири социјалне правде и изједначење друштвених разлика у новим покрајинама, него сами разлози економске науке“.⁴⁹ Славко Шећеров је наглашавао: „Пред очима треба да нам лебде аграрне прилике у Србији... То је најбољи путоказ шта треба чинити и у осталим крајевима наше нове државе“.⁵⁰ Уосталом, био је изричит Никола Стојановић, Србија је Пијемонт, а „Пијемонт даје, хоћеш, нећеш, ток целој управи“.⁵¹

Идеализована слика српског економског поретка на селу није уважавала неке елементе реалности, који су представљали битна ограничења економског развитка села у смислу капиталистичких својинских и уопште друштвених односа, који су једно од мерила модернизације. У том смислу, нарочито је била спорна теза о сељаку који је „свој на своме“. Упркос глорификацији слободног ситног сељачког поседа, чији је сељак власник, стоји Закон о експропријацији из 1875. који је грубо релативизовао власничка права, која су тек законима 1895. и 1906. ојачала. Поред тога, истрајавање на задружном моделу уређења сеоских домаћинстава такође је представљало баријеру у превазилажењу

45 Исто, 24. март 1919.

46 I. Malinar, N. Smoljanović, *Agrarna reforma i razdioba veleposjeda*, Vukovar, 1919, str. 9.

47 С. Шећеров, „Образложење аграрне реформе са погледом на велике поседе“, *Из наше аграрне политике*, Београд, 1925, стр. 12–13. (Видети: исти, „Образложење аграрне реформе са погледом на велике поседе“, *Архив за правне и друштвене науке* 18/1920, Београд, 1920, стр. 138–141, 239–244, 305–312)

48 О томе видети: С. Милошевић, „Аграрно питање – свето питање“, стр. 168.

49 С. Шећеров, *Из наше аграрне политике*, Београд, 1925, стр. 5–6.

50 С. Шећеров, „Образложење аграрне реформе са погледом на велике поседе“, *Архив за правне и друштвене науке*, 18 /1920, Београд, 1920, стр. 138– 141, 239–244, 305–312.

51 Никола Стојановић, *Сељачка демократија*, Сарајево, 1920, стр. 4.

патријархалних оквира и конституисању модерног концепта земљишне својине. До 1900. године, и поред процеса распадања задруге, одржало се у Србији 26.677 задруга са 11 до 15 чланова, 5.610 задруга са 16 до 20 чланова и 1.941 задруга са више од 20 чланова. Процењује се да је на прелазу из 19. у 20. век у Србији око једне петине домаћинства могло да се сматра задругом.⁵²

Ако је заједничко власништво над земљом условљавало опстајање предмодерних форми овог власништва, онда је распадање задруга на инокосна домаћинства стварало друге проблеме. Наиме, када се погледају величина поседа и демографски притисак на земљу, чињеница да је у Србији доминирао ситни сељачки посед (према подацима из 1905. године до 2 ха око 27%, од 2 до 5 ха око 38%, док је посед преко 50 ха имало само око 0,3% становништва),⁵³ као и чињеница да је услед демографског раста, праћеног недовољним порастом обрадиве земље, постала акутна појава аграрне „пренасељености“⁵⁴ – говоре довољно о томе да је Србија била далеко од идеализоване слике која је о њој ширена.

Таква социјално-економска конјуктура диктирала је и сразмерно мали проценат тржишних вишкова, који су често обезбеђивани одрицањем. Према једној анкети из 1910–1912, која је спроведена на узорку од 324 села различитог типа у дванаест округа, добијени су следећи резултати: притежаоци имања мањих од једног хектара за сопствене потребе трошили су 89% произведених добара, власници имања од једног до пет хектара 80–81%, а власници имања са пет до тридесет хектара 74–79%. Године 1904. од укупне површине Србије, под разним пољопривредним културама и ливадама налазило се 35,49% површине, 60–70% земље налазио се у државној, општинској или колективној својини.⁵⁵ Дакле, та „убичајена и релативно распрострањена схватања да су аграрнопоседовни односи уочи Првог светског рата у Србији били идеални и успешно супротстављени законима капитализма нису била у складу са реалним стањем и односима“ већ и због тога што се „1/3 сељачких домаћинства није могла бавити земљорадњом властитим средствима“.⁵⁶ Поред тога, „пољопривреда Србије одликовала се тиме што је имала толико слабу концентрацију земље у рукама приватних посједника да су се у пракси појмови посјед, газдинство и домаћинство најчешће стапали и представљали разне називе за исту садржину“.⁵⁷ У суштини, толико глорификовани ситни посед је био једна од кључ-

52 R. Trouton, *Peasant Renaissance in Yugoslavia 1900–1950*, London, 1952, стр. 73 (нав. према: М. Ж. Чалић, *Социјална историја*, стр. 54)

53 М. Исић, *Сељаштво*, стр. 18.

54 О томе видети: М. Ж. Чалић, *Социјална историја*, стр. 76–86.

55 М. Ерић, *n. d.*, стр. 124–125.

56 Н. Гаћеша, „Улога аграрног фактора у стварању Југословенске државе 1918“, *Радови из аграрне историје и демографије*, Нови Сад, 1995, стр. 106, 107.

57 М. Ерић, *n. d.*, стр. 123.

них препрека за модернизацију српског друштва.⁵⁸ Упркос свим овим и многим другим показатељима, идеолошко глорификовање Србије као земље „за имитовање“ у решавању аграрног питања било је веома распрострањено, па је позив за „шумадинизацију“ читаве Југославије дуго остао снажан идеолошки поклич.⁵⁹

Колонизација као средство „етничког инжењеринга“

Питање које је било нарочито значајно у националном аспект у идеолошких основа аграрне реформе било је питање колонијације. „Аграрна реформа и унутрашња колонијација органски су везане“, сматрао је М. Зебић.⁶⁰ Потреба за унутрашњом колонијацијом углавном је објашњавана, као и аграрна реформа – социјално-економским, али и посебно националним мотивима.

Колонијација је фаворизовала „национално свесне елементе“, а при томе је ограничавала својинска права колониста, како се они не би исељавали и продавали земљу. Тако, на пример, и некадашње чифчије нису добиле земљу непосредно у власништво, већ су добиле „право на неограничену употребу“ поседа који су до тада уживали.⁶¹ Разуме се да је то негативно утицало на формирање појмова у вези са приватном својином над земљиштем, што је, са друге стране, управо био разлог глорификовања Србије и уређења аграрних односа у њој. Чак је, према предлогу Јоце Лалошевића, насеобине колониста држава требало да надзире „рецимо 50 година“.⁶² Осим тога, приликом поделе земље у Македонији, у једном документу се истицало да колонистима обавезно треба дати више и то боље земље, уместо да се она дели локалном становништву. Такав став оправдаван је тиме да „не би било опортуно са националне тачке гледишта све Македонце са земљом задовољити јер онда за друге колонисте не би много остало, често и ништа, а треба их ради брзог асимиловања мешати са национално свесним елементом из других крајева. Треба давати и њима, али мањем броју у њиховим а више у другим крајевима.“⁶³ Македонији је уопште била посвећивана по-

58 О томе видети: М. Илић, „Sitnoposedništvo kao kočnica ekonomske modernizacije Srbije u prvoj polovini XX veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, ur. L. Perović, Beograd, 1994, str. 101–111.

59 О томе видети: С. Милошевић, „'Ја теби певам, сељаче, и кличем' – сарадници Нове Европе о селу и сељаштву“, *Нова Европа*, М. Неђић, В. Матовић (ур.), Београд, 2010, стр. 171–207.

60 М. Зебић, „Унутрашња колонијација у вези аграрне реформе“, *Алманах Удружења правника Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 1920, стр. 297.

61 Н. Вучо, *Poljoprivreda Jugoslavije 1918–1941*, Beograd, 1958, str. 30, 31.

62 Ј. Лалошевић, *н. д.*, стр. 25.

63 АЈ – Збирка В. И. Марамбоа (335) – 19 – 18 – лист 679. (Реч је о примедбама на један списак предлога који је садржао и сугестију да се у Македонији

себна пажња, па је и Арчибалд Рајс, као изасланик Министарства унутрашњих послова, обишао делове Македоније 1921. године и у свом извештају писао: „У целој Македонији колонизирање чисто српским живљем играће врло велику улогу у дефинитивном национализовању Македонаца, па били они Бугараши, Турци или Арнаути. У даљини од 50 км са обе стране Вардара требало би населити Србима православне вере. У почетку би требало поставити Црногорце и наоружати их. Истина не би радили ништа, али би били отпорни. Одржали би се и створили би језгро нових села одакле би се ширио српски дух.“⁶⁴ У том смислу Рајс је посебно истицао важност школе која је „најбоље средство да затуцане Македонце, чак и оне побугарене, учини добрим Србима“ и у том смислу је саветовао да се шаљу само српски учитељи: „изберите учитеље од Срба из Србије, Босне и Херцеговине и тд., који су се већ борили пре рата за народну ствар. Немојте слати Хрвате, Словенце или Далматинце, који не познају Македонце“.⁶⁵

Планирана унутрашња померања становништва требало је, у ствари, да истовремено на различите начине споје у једно и социјално-економски и национални моменат: да сиромашни добију земљу, да обезбеде насељавање пустих крајева, да подигну економски ниво заосталијих области, да спрече исељавање у иностранство, да населе „наш елемент“ у крајеве са знатним бројем припадника мањина. У разговору за *Српско коло*, Светозар Прибићевић је изјавио да нема аграрне реформе без колонизације,⁶⁶ чиме је врло јасно истакао њен значај.

Један од главних аргумената у прилог извођењу аграрне реформе био је тај да су затечену аграрни односи резултат вековне туђинске владавине, а то не може бити одрживо у ослобођеној земљи. Поред тога, исељавање домаћег становништва такође треба зауставити тако што би се обезбедила егзистенција потенцијалним емигрантима. Народни посланик Јанко Шимрак говорио је у Народном представништву да он потиче из краја из којег се трећина становништва „трбухом за крухом“ иселила у Америку,⁶⁷ „ту нашу чемерику“. Због тога је, како би се спречило исеља-

земља више даје староседеоцима. Датум настанка и аутор извора нису познати и документ је у лошем стању, али је извесно да се ради о неком владином службенику, можда чак и министру и да је документ настао пре средине 20-их година.)

64 АЈ, 335–19–18, лист 665, Извештај Арчибалда Рајса са пута по Македонији сачињен 30. 9. 1921. године.

65 Исто, лист 651.

66 *Српско коло*, 6. новембра 1919.

67 О броју и мотивима исељавања у Америку пре настанка Краљевине СХС, као и после њеног формирања видети: А. Miletić, *Journey under Surveillance. The Oversees Emigration Policy of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes in Global Context, 1918–1941*, Belgrade, 2009; V. Đikanović, *Iseľjavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*, Beograd, 2012, посебно str. 41–58 и 193–243.

вање, „једно од најважнијих питања питање о колонизацији“. Национални мотиви ту су често долазили до изражаја: „Док је наш народ на стотине хиљада морао да бежи у Америку, дотле су његови непријатељи Маџари и Њемци на стотине хиљада долазили овамо, нашу земљу заузимали и у многим крајевима постали господари“. Због тога, плановима о репатријацији становништва треба посветити велику пажњу, јер ће убрзо „из Америке похрлити у слободну домовину тисуће наших сељака и они морају добити земље...“⁶⁸

Радикална странка нарочито је инсистирала на колонизацији. „Ово давање земље... треба да буде везано с унутрашњом колонизацијом у првом реду и по првом месту онамо, где је то за појачање нашег народног елемента нарочито потребно, при чему се мора пазити да насељавање буде у јачим компактним групама и са планом извођено“.⁶⁹ Тај план је, према писању *Самоуправа*, требало да обезбеди да се сачува велики капиталистички посед, без деобе земље беземљашима: „у нашој отаџбини, срећом, постоје знатне просторије земљишта за обделавање, и њихово активирање, деобом и уступањем новим власницима, било би од двојачке користи“: поштедео би се велики капиталистички посед који је рентабилан, али се успоставља и ситни посед, чиме се задовољава социјална правда. Поред тога, писала је *Самоуправа*, „потпуности ради да још истакнемо, како насељавање извесних крајева наших, дељењем пуне земље државне, представља се као животна потреба нашега народа и наше државе. Косово Поље, Метохија и Вардарска долина, н. п. р. имају што је могуће пре бити насељене нашим елементом, да би се надокнадила штета, коју нам је проузроковала турска најезда у своје време“.⁷⁰

Императив националне интеграције такође је захтевао унутрашњу колонизацију „имајући у виду амалгамизирање наше троимене нације“.⁷¹ Тако је и Милош Московљевић писао у *Селу* да је потребно дати „само прилике сељацима из најразличнијих крајева наше простране земље да дођу један са другим у додир, да се мало упознају, па ћете видети како [ће се] они, упркос разлике у вери и имену, одмах осетити блиски међу собом и разумети се, далеко боље него варошани, и поред свега декламовања ових о јединству“. За време Кризмановог мандата на месту министра за аграрну реформу, у циљу „амалгамисања“ троименог народа и успостављања доминације „нашег елемента“ почела су насељавања Хрвата у Војводину (Банат), коју је требало населити „поузданим људима“ јер „има јак број туђинаца“. „У Бачкој и

68 *Стенографске белешке Привременог народног представништва*, 10. јул 1919.

69 *Самоуправа*, 7. новембар 1920.

70 *Исто*, 10. 9. 1919. О томе пише и: V. Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija*, str. 211.

71 *Демократија*, 11. јун 1919.

Банату има велики број Срба и других Словена... Али биће боље ако их буде још више, ако се тамо насели штогод више може сигурних, свесних наших људи".⁷²

Уопште, највећа пажња у контексту дебате о колонизацији поклањана је Војводини, Старој Србији и Македонији. „Баш нас национални и културни разлози силе, да колонизацијом Војводине, Маћедоније и Старе Србије задовољимо глад за земљом оних наших крајева, где нема доста земље за обрађивање“, истицао је Витомир Кораћ.⁷³

У погледу колонизације Војводине, али и других области, постављала су се два ужа циља: репатријација сународника који су остали изван граница нове државе и довођење у Војводину „нашег елемента“, поново пре свега Срба, из пасивних крајева. Милан Прибићевић је писао у *Српском колу* да „ништа није природније“ него да се Срби из околине Будимпеште преселе у Банат и Бачку, будући да су „туђинске владе“ насељавале у српске крајеве Мађаре и Немце како би што више ослабио словенски етнички елемент.⁷⁴

Међутим, при насељавању Срба из пасивних крајева у Војводину, писао је даље Прибићевић, треба водити рачуна и о њиховој достојанственој егзистенцији, социјалној и националној. „Помислите једну личку задругу са 30 душа, која би дошла у село где су рецимо Швабе. Шваба све ради са машинама, а наш још врше са коњима, превија на лопати, окопава кукуруз мотиком. Рећи ће неко научиће се. Бојати се, да те онда наше честите задруге не би постали обични надничари код просвећенијих и искуснијих.“⁷⁵ И *Демократија* страхује да би „на пустом земљишту“ колониста лако „постао пленом каквог капиталисте, који би га брзо подјармио. Зато, ако би требао неко да се сели на пусто земљиште, боље је да то учини велики поседник...“⁷⁶

Колонизација „јужних крајева“, односно Јужне Србије,⁷⁷ како се званично област називала, почела је још у Краљевини Србији и нарочито јој је био посвећен Никола Пашић.⁷⁸ Браћа Прибићевићи, Адам и Милан, такође су се населили на Косову.⁷⁹ У писању о колонизацији, као и о аграрној реформи, углавном су

72 *Српско коло*, 20. октобар 1920.

73 В. Кораћ, *Чија је земља у Југославији?*, Београд, 1920, стр. 30.

74 *Српско коло*, 7. јануар 1920.

75 *Исто*.

76 *Демократија*, 11. јул 1919.

77 Видети: V. Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929*, Beograd, 2002.

78 Н. Гаћеша, „Став Николе Пашића према аграрној реформи и колонизацији после Првог светског рата у Југославији“, у: В. Крестић, *Никола Пашић, живот и дело*, Београд, 1997, стр. 368.

79 С. Божић, „Почеци политичке активности Милана Прибићевића у Краљевини СХС / Југославији (1918–1923)“, *Tokovi istorije*, 4/2006, Београд, 2006, стр. 8.

навођени сви други разлози пре него економски. „Аграрно питање у Старој Србији и Македонији увек је било национално-политичко питање првога реда“, писала је *Демократија*.⁸⁰ И *Српско коло* је писало да је, што се тиче давања земље за обраду добровољцима на Косову, свакако похвално што се већ једном отпочело са насељавањем добровољаца на земљу: „И потребно је да се иде баш на Косово. Повратили смо тај свети српски крај мачем од Турака, Арнаута и Бугара и Шваба. Сада га треба сретним направити нашим плугом и мотиком, кућама и школама нашим и црквама. Све је то лепо и како треба.“⁸¹

Одлучност присталица спровођења аграрне реформе и колонизације понекад је изгледала патетично, па и комично. Тако је свештеник Алекса Марковић позивао колонисте да се населе у Славонију, „рекламирајући“ ову покрајину као у каквом туристичком проспекту: имања грофа Јанковића, „одметника“ од српства, „красни спахилуци“, на „прекрасном шумском положају и летњем излетишту“ одлично су место за насељавање. „Браћо добровољци и остали чемерни патници наши, захтевајте од државе наше, нека вас насели у питоме и родне славонске равнице. Питома Славонија Вас чека. Оставите кршеве и голе крајеве Ваше те дођите овамо, где сија питома и топло сунце, где птице цвркућу умиљато, где поток жубори и натапа дивне и родне равнице славонске...“⁸²

Постојала је идеја да треба у процесу колонизације насељавати Србе и Југословене уопште, „а странцима шта остане“. Немце, ако затраже и они земљу, треба преселити „на Балкан“ (јужно од Саве и Дунава – прим С. М.) Из српског староседелаштва у Војводини „проистичу за нас нека права и преимућства. Ако у нашим крајевима нема довољно земље за сву сиротињу... селити се имају они, који су дошљаци“.

Занимљиво је и једно размишљање Милутина Јакшића о немачкој мањини у Југославији. Он је уочавао да су Немци „елемент реда“, да су добри земљорадници, добре занатлије. Ако их држава пресели јужно од Саве и Дунава, „биће тамошњем нашем народу добри учитељи у економији, занату, неговању стоке и разумном живљењу. Немци су као господари злочести, а кад немају власт у рукама, мирни су грађани, који унапређују културу и цивилизацију“. У сваком случају, када се укаже прилика њих треба преселити у унутрашњост, „а наш елемент на границе, па онда не само да од њих нећемо имати штете, него знатну корист... Наша браћа на Балкану много су потребитија у сваковрсним учитељима, него ми (Срби из Војводине – С. М.) данас, зато им мање немачке насеобине неће бити на одмет“. Зато и Немцима треба

80 *Демократија*, 3. 7. 1919.

81 *Српско коло*, 28. август 1919.

82 *Српско коло*, 11. децембар 1919.

дати земље и укључити их у колонизацију, али у унутрашњости. Разуме се, „не можемо им дати колико дајемо Србима, јер они и немају толико сиротиње... Они су били миљеници старог система...“ Иначе, када говори о колонизацији у Војводини, Јакшић говори искључиво о Србима и њиховом насељавању.⁸³

За крај, као својеврсну суму планова и као пример који садржи сажет приказ разумевања проблема аграрне реформе и колонизације код великог дела ондашње елите, може се навести и текст М. Зебића, објављен у *Алманаху правника*. Према Зебићу, Аустроугарска, „доведећи Швабе у Банат, хтела је ослабити наш елемент“, чинила је све то „без нас и противу нашега племена“.⁸⁴ Наводи да је 1720. у Бачкој било 95% Срба, Банат је имао „потпуно српско обележје“, а такође је и Срем био доминантно српски. „Земље наше браће Словенаца директно су запљускиване таласима германства“. У Хрватској и Славонији великим поседом сасвим доминирају Немци, којих је иначе само 5%. „Док су, на северу аустријске и угарске управе с методом и планом помагале и изводиле инфилтрацију Мађара, Јевреја и Немаца у наше крајеве; цепкале наше племе и економски га потчињавале, дотле је оно на југу било изложено плахим нападима и свирепом истребљивању огњем и мачем“. Подржани од турских власти, „Арнаути силазе са планина у долине; они заузимају најбоље земље по долинама... Арнаути су сишли у Стару Србију тако, да данас на Косову сачињавају већину. И из Босне се исељавало становништво у Турску и насељавало у Старој Србији (Мухаџири).“ Све у свему, „данас, кад је пожртвовањем нашег народа, слобода обасјала све наше земље, видимо да смо наследили стање које је непријатељ створио за себе. Многе земље и крупни капитали и предузећа, по периферијским областима наше државе у рукама су несрпског елемента... Отуда, исправити тако велику, на многим местима тако скорашњу, неправду, појачањем нашег елемента, појачањем његовог економског и бројног стања, јесте први захтев наше политике унутрашњег колонисања“. У том смислу, Зебић предлаже да „из суседних земаља доведемо и населимо оне наше саплеменике који буду остали изван нових граница Краљевине (у Румунији и Мађарској – прим. С. М.)“ и објашњава да то треба учинити „с обзиром на припремање добрих односа са два суседна народа“. Предлаже и насељавање Словенаца по североисточној Србији, а затим додаје да би се тамо „могли упућивати и Црногорци и Личани“. Србе из Угарске „и оне из крајева што имају припасти Румунији, делимице населити по Банату, Бачкој и Срему; делимице пак упутити у јужне кријеве. Метохију насељавати Црногорцима и Србима из Баната и Бачке. Косово би имало да прими Црногорце, Србе из

83 М. Јакшић, *Аграрна реформа*, Велика Кикинда, 1920, стр. 19, 20.

84 М. Зебић, „Унутрашња колонизација у вези аграрне реформе“, *Алманах Удружења правника Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 1920, стр. 287–288.

Србије и Војводине. Крајеви према Бугарској треба да се појачавају исељеницима из Херцеговине, Босне, као и Србима, Хрватима и Словенцима из Америке". Стратегију треба добро осмислити како би се избегле „фаталне последице по цео рад, као што их, изгледа, већ има". Треба се у погледу колонизације угледати на Немце: насељавати домаћи елемент уз путеве и пруге, будући да ће трансбалканска железница имати важну улогу за Србију и словенство.⁸⁵ Стога, „допуна довођењу наших саплеменика и насељавању њиховом по извесним деловима територије, има бити размештање страног елемента, оданде где је, од ранијих влада, нагомилан у циљу потискивања и слабљења нашег живља". Мађаре и Немце треба пре свега преоријентисати на индустрију, а ако неки остану земљорадници, треба их преселити у Србију, Стару Србију или Македонију. „Ово је вредан елемент који би појачао продуктивну моћ земље". Тиме би се „поправило" стање „у граничним областима". Поред свега наведеног, „имало би се за извесно време забранити досељавање несловенског живља и онемогућити му стицање имовине..." Сличне мере, наводи Зебић, желећи да оправда овако опсежне планове и осећајући вероватно да у тим плановима има превише неосетљивости за појединачне људске судбине, предузимале су и друге земље.⁸⁶

Закључна разматрања

О свим овим питањима вођена је у првим годинама постојања Краљевине СХС веома жива дебата у којој су учествовали како политички људи тако и бројни интелектуалци, који су образлагали своја виђења аграрне реформе и колонизације. Кроз ту дебату могуће је сагледати вредносне оријентације друштвене елите која је на себе преузела одговорност за планирање и реализацију амбициозног задатка консолидације нове државе. У овом раду предочена су, дакле, њихова размишљања од којих су тек нека могла да буду преточена у конкретну активност, али која доста живописно оживљавају појмовни и вредносни свет једне епохе и њених водећих протагониста. За разумевање идеолошких побуда није од пресудног значаја шта се од свега наведеног и реализовало (при чему треба рећи да се реализовало релативно мало), већ пре свега треба обратити пажњу на форму дискурса, на далекосежност и свеобухватност изнетих планова, који, у суштини, захтевају једну моћну и богату државу као механизам за спровођење овог економског и етничког програма.

Посебно је приметна својеврсна неосетљивост на појединачне људске судбине у разматрањима великих премештања ста-

85 Исто, стр. 287–295.

86 Исто, стр. 296.

новништва. Без обзира на подразумевајућу добровољност овог кретања, тешко да би се сличне идеје могле тако детаљно јавно елаборирати у „редовним“ околностима. У том смислу, предочени идеолошки садржаји су део послератне свести, бремените великим идејама о обнови, напретку, новом почетку, националним задацима и бризи за „малог човека“ са којима је држава повезивала своје месијанске циљеве.

У контексту контроверзе око етничке мотивације аграрне реформе и колонизације, извесно је да се у расправама током дебате о том питању посебно инсистирало на томе да треба насељавати „наш елемент“ на просторе који су били насељени етничким мањинама, при чему је „наш елемент“ подразумевао Србе, Хрвате и Словенце. Такође, може се рећи да је дебата о аграрном питању ишла у правцу тога да се на простору Војводине, Косова, Метохије и Македоније предност даје српским насељеницима. И када је реч о локалним интересентима на наведеном простору, као и у Босни и Херцеговини, предност је такође давана Србима, будући да су они и били у највећој мери што безземљаши, што сиромашни сељаци у северним, односно кметови у Босни и Херцеговини и у јужним крајевима. Дакле, идеолошка основа аграрне реформе и колонизације била је изведена из идеје народног јединства али је очигледно фаворизован српски етнички елемент утолико што је било предвиђено да се колонизација врши највећим делом на простору који је перципиран као превасходно српски (Косово, Метохија, Македонија и Војводина). Најбољи израз том ставу дао је прота Радослав Марковић када је једно своје излагање назвао врло упечатљиво: „Земља земљорадницима! У српским крајевима само Србима!“⁸⁷ Са друге стране, у духу народног јединства, подразумевало се да не треба спречавати ни насељавање, примера ради, Хрвата или Словенаца на територије које су, у суштини, доживљаване као превасходно српске, на Косово или у Војводину, где је већ живео изван број Хрвата.

87 *Земља земљорадницима! У српским крајевима само Србима! Или Како се код нас проводи Аграрна реформа, а како мислимо да је треба проводити : предавање проте Радослава Марковића из Инђије, члана управног одбора Савеза Српских Земљорадничких задруга, држано на Конгресу Српских Земљорадничких Задруга у Вел. Бечкерек, 14. септембра, 1921. г., Загреб, 1921.*

Summary

Srđan Milošević, M. A.

Ideological Foundations of Land Reform and Colonization in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes: National Aspect (in the light of the debate on the agrarian issue in 1919–1920)

Key words: *Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, land reform, colonization, national question, ideology*

Agrarian reform and colonization in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes were actually merged into a single process, which had, depending on the area in which it took place, considerably different priorities. However, the red thread of that process was the need for equalization of agrarian relations on the basis of the model which enjoyed great sympathies – the small peasant farm – the focus of which was Serbia. The legal and economic demands of state consolidation (namely the establishment of uniform agrarian relations throughout the state) were to be satisfied by the said equalization, while achieving, at the same time, national unity based on the ideological potential of the narrative of the small peasant farm which was seen as an essential component of the Yugoslav national identity. Highlighting Serbia as a model for solving the agrarian problem was in line with a more comprehensive ideological narrative of the leading role of Serbia in the new state. In a word, the very foundation of Serbian democracy was located in the free peasant landed property, and it was to be disseminated throughout the new state.

Colonization was the second important aspect in the establishment of national unity, since through colonization the Yugoslav space was to be „amalgamated“. But, colonization also had another goal, which was to ensure the dominance of the Serbs, Croats and Slovenes in areas where they constituted an ethnic minority. The author claims in this paper that it could be argued that the ideology of the agrarian reform and colonization favored the Serbs, although the general ideological background of the reform had been defined by the idea of national unity, which presupposed equality of the three „tribes“ (according to semiofficial vocabulary) – namely the Serbs, Croats, and Slovenes. However, precise data on the ethnic structure of the colonists are still lacking. Yet, the picturesque ideas of how to achieve the said goals were reconstructed in this paper through extensive quotations taken from texts by numerous politicians and intellectuals. That ideological content reveals the dominant ideological mindset shared by many representatives of the political and intellectual elites in interwar Yugoslavia.